

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

”ger du mig lov att skriva en roman om dig?”

*Elin Wägners Genomskådad – Hemlighetsfull
och den kvinnliga bildningsromanen*

AV PETER FORSGREN

Inledning

Under senare delen av 1930-talet var Elin Wägner sysselsatt med ett självbiografiskt romanprojekt vars första delar, *Genomskådad* och *Hemlighetsfull*, utkom 1937 respektive 1938. En tredje del, med arbetsnamnet ”Förklarad”, var planerad men arbetet med debattboken *Väckarklocka* (1941) gjorde att denna text aldrig fullbordades. Den senare kan dock enligt biograferna Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder ses som romanprojektets tredje och avslutande del.¹ Det finns onekligen tematiska likheter mellan dubbelromanen och *Väckarklocka*, såsom ambitionen att skriva kvinnorörelsens historia, kritiken mot patriarkatet liksom strävan att gestalta konturerna av ett nytt, alternativt samhälle med tydliga feministiska och pacifistiska drag. Isaksson och Linder kan sägas beskriva dubbelromanen som en bildningsroman, dock utan att aktualisera begreppet, något som dock redan Örjan Lindberger var inne på i en artikel om författarskapet skriven efter Elin Wägners död 1949.

Örjan Lindberger räknar *Genomskådad* och *Hemlighetsfull* till Elin Wägners mest betydande romaner tillsammans med *Åsa-Hanna* (1918), *Den namnlösa* (1922) och *Silverforsen* (1924). Dubbelromanen är detta inte minst för ”att Elin Wägner i detta verk har lyckats gestalta ett samspel mellan en individs utveckling och hennes samtids sociala och politiska historia såsom ingenstädes annars i sin produktion”.² Lindberger gör i detta sammanhang en jämförelse med Ludvig Nordström, som haft likande ambitioner, och menar att Elin Wägner är den av de två som skrivit ”vår verkliga totalistiska roman”.³

Isaksson och Linder noterar att Elin Wägner tidigt i sina arbetsanteckningar beskriver romanprojektets syfte som dubbelt: dels en självbiografisk text och dels en kvinnohistorisk. Romanen ska skildra kvinnornas långa bundenhet vid patriarkatet innan de finner en ny väg. Skildringen ska inkludera kvinnorörelsens misstag men leda fram till att avtäckta nya och hittills *hemlighetsfulla* krafter, bland annat inspirerade av matriarkatstankar.⁴ I en arbetsanteckning formulerar Elin Wägner romanprojektets dubbla

plan på följande sätt: ”1) Den sjuka, olyckliga kv[innan] under patr.[iarkatets] levnadsform. 2) Den friska, kämpande, hårt beträngda men mer och mer framgångsrika.”⁵ Man kan säga att titlarna *Genomskådad* och *Hemlighetsfull* speglar detta och att dubbelheten därtill är ett utmärkande drag för den kvinnliga bildningsromanstradition Wägners romaner kommer att placeras i genom den kommande analysen.

Boel Hackman har påpekat att idén om att kvinnornas, liksom hela samhällets, stora möjligheter låg i framtiden hade börjat växa fram allt starkare hos Elin Wägner redan under 1920-talet. Förbunden med denna idé var behovet av att göra upp med den patriarkalt präglade självbild kvinnorna internaliserat, liksom med den etablerade historieskrivningen.⁶ Inspirationen kom från flera håll. Idén fanns hos Ellen Key och kom även till uttryck i en av Wägners tidigaste romaner, *Pennskaftet*.⁷ Under 1930-talet kom nya impulser från Rosa Mayreder och Mathilde Vaerting. Den förra hade beskrivit patriarkatet som präglat av hybris och som en epok som bar på sin egen upplösning, medan den senare betonat historiens pendling mellan matriarkat och patriarkat. Vaerting hade även betonat att skillnaderna mellan kvinnor och män var kulturellt bestämda och präglade av patriarkatet, vars maktsyften de tjänade.⁸ Likt dessa båda såg Elin Wägner den politiska utvecklingen i samtiden som en bekräftelse på patriarkatets kris där männens hegemoni hotades av olika grupper. Kvinnorna utgjorde en grupp, de koloniserade folken en annan.⁹

Helena Forsås-Scott har understrukt det framåttänkande i att Elin Wägners dubbelroman inte handlar om jagets integrering i det nuvarande samhället, något som ju ofta sägs utmärka den klassiska manliga bildningsromanen: ”by contrast, the narrative opens up the possibilities of radical alternatives and change, making these two novels a prime example of the transformative potential of narrative space”.¹⁰ I en artikel har hon analyserat dubbelromanens inledningskapitel och även om man inte fullt ut delar det freudianska eller det mytologiska tolkningsperspektivet i analysen, finns det en rad iakttagelser som är relevanta då man tolkar *Genomskådad* och *Hemlighetsfull* som bildningsromaner.¹¹ Så sker exempelvis då Forsås-Scott relaterar dubbelromanen till en äldre kvinnlig romantradition från 1800-talet som enligt Gilbert och Gubar karakteriseras av att skildra en kvinnas utveckling från ”fragmentation” till ”self-definition”.¹² Detta menar Forsås-Scott präglar dubbelromanen som helhet, men utvecklingen finns redan gestaltad i koncentrerad form i inledningskapitlet som analysen i hennes artikel koncentreras kring.

Som Forsås-Scott påpekar inleds *Genomskådad* med att den kvinnliga huvudpersonens identitet problematiseras. Hon är vid denna tidpunkt en liten flicka som är illegitim dotter till en adlig fideikommissarie (vars egendom ju bara kan ärvas av en son) samtidigt som relationen till modern destabiliseras genom ett i berättelsen tidigt aktualiserat bortbytingsmotiv. Det senare understryks ytterligare då flickan senare i sko-

lan väcker uppseende genom att hävda att henne mor inte var närvarande vid hennes födelse, liksom av det faktum att hon då modern gift sig och bildat familj får ställning som adoptivdotter. Flickans osäkra identitet, arvlöshet och främlingskap understryks även på ett symboliskt plan. Efter faderns begravning sänks nyckeln till hans gravkammare i vatten för att markera den adliga släktens utdöende. Flickan räddar dock nyckeln ur vattnet och gömmer undan den, något som enligt Forsås-Scott kan ses som början på hennes eget sökande efter kunskap och identitet.¹³

Syftet med föreliggande analys av *Genomskådad* och *Hemlighetsfull* är att visa hur de anknyter till en tradition av kvinnliga bildningsromaner som både skiljer sig från den manligt dominerade ”klassiska” bildningsromanen, liksom från den utvecklingsroman som varit dominerande bland kvinnliga romanförfattare i Sverige alltifrån 1800-talet. Analysen syftar också till att lyfta fram hur element ur den senare genren förekommer även i Wägners dubbelroman och hur de där får en delvis annan funktion. Analysen är tematiskt inriktad och följer i kronologisk ordning den kvinnliga huvudpersonens utveckling från det att hon är en ung flicka, över skolgång och äktenskap, fram till det att hon utvecklar en alltmer radikal feminism med utopiska inslag. Den föregås av ett avsnitt som tar upp genrefrågan och som lyfter fram genrespecifika drag i bildnings- och desillusionsroman, kvinnlig utvecklingsroman samt i kvinnlig bildningsroman, drag som romananalysen kommer att återkoppla till. Analysen kommer också att uppmärksamma den roll olika kvinnliga mentorer har för huvudpersonens utveckling, samt besvara frågan hur relationen mellan huvudpersonen Agnes och väninnan Ethel Westerdyk, med tydliga drag av en ung Elin Wägner, bör förstås.¹⁴

Kvinnlig bildningsroman kontra utvecklingsroman. Röst och identitet

Frågan om genre är en av litteraturteorins äldsta och mest debatterade. Den moderna litteraturforskningen om genre har rört frågan i vilken utsträckning genrer existerar liksom frågan vilken roll genre spelar vid produktion och reception av enskilda texter. Längre härskade en klassifikatorisk tradition inom genreteorin, men en samtida genreforskare som Alastair Fowler har en mer pragmatisk-funktionell syn på genrer. En litterär text får sin betydelse genom att den fogar sig till raden av andra texter i en litterär tradition som innehåller olika genretaditioner. Relationen mellan den enskilda texten och genrer är dynamisk: varje enskild text innebär på en gång en bekräftelse på och ett överskridande av genrer.¹⁵

Den ideala bildningsromanen följer ofta i kronologisk ordning en hjältes uppväxt och utveckling från barndomen till vuxenlivet och gestaltar hans utveckling, inte sällan genom olika prövningar och motgångar, via familj och skola, utbildning och yrkesliv, via olika relationer och kärlekar, fram till dess att hjälten blivit en mogen man som

funnit sin plats i samhället och bildat familj. Historiskt sett är bildningsromanen knuten till det moderna samhällets framväxt med alla dess löften och möjligheter liksom dess faror och brustna illusioner. Bildningsromanen sätter fokus på relationen mellan individ och samhälle och mot individens krav på självbestämmande och frihet står samhällets krav på socialisation, anpassning och kompromiss.¹⁶

I realiteten har flertalet bildningsromaner mer eller mindre inslag av desillusionsroman, där den manliga hjältens integration i familj och samhälle inte fullt ut realiseras, såsom i August Strindbergs *Röda rummet*.¹⁷ Ett för Elin Wägner mer näraliggande exempel är Sigfrid Siwertz *Jonas och draken* (1928), en roman som hade en särskild aktualitet för henne eftersom den innehåller en gestaltning av den kärleksrelation de båda författarna hade i mitten av 1920-talet.¹⁸ Siwertz roman följer till att börja med den klassiska manliga bildningsromanens mönster men blir alltmer en desillusionsroman som skildrar förlust av den tidigare trygga positionen i familj och samhälle och ett liv som mynnar ut i ensamhet och tystnad.¹⁹ Som framkommer nedan är den kvinnliga bildningsromanens tradition, som Wägners dubbelroman kommer att knytas till i analysen, annorlunda. Den handlar varken om integrering i det existerande samhället eller om desillusion i synen på detta, utan om något tredje – om ett jag vars fulla individualitet och frihet endast kan realiseras i ett framtida och annorlunda samhälle.

Bildningsromanen har inte varit någon dominerande genre i den samtidsinriktade romanlitteratur som skrivits av kvinnor alltsedan 1800-talet i Sverige och som på olika sätt diskuterat kvinnans roll i samhället eller i äktenskap och familj. Det framgår bland annat av de breda studier Kristin Järvstad gjort över den kvinnliga utvecklingsromanen under 1900-talet respektive över motivet ”öfvergångskvinnan” i den svenska kvinnliga romanlitteraturen 1890–1920. Järvstad jämför inledningsvis den kvinnliga utvecklingsromanen med bildningsromanen och lyfter fram den teoretiska diskussionen kring bildningsroman och feminism. Denna har bland annat gällt i vilken utsträckning de kvinnliga huvudpersonerna haft möjlighet att utveckla ett sammanhängande jag i det samhälle som skildras, samt den samhälleliga kontextens betydelse för den kvinnliga huvudpersonens utveckling.²⁰ Mot denna teoretiska bakgrund kan Järvstad konstatera att i de svenska kvinnliga utvecklingsromaner hon studerat ges samhället relativt litet utrymme medan intimsfären får desto större plats, inte minst skildringar av äktenskapet. Ett dominerande tema är den otillfredsställande kvinnollen och den komplicerade relationen till mannen.²¹ Trots att kritiken mot äktenskapet och mannen ofta är skarp, väljer de flesta kvinnor trots detta att infogas i den äktenskapliga strukturen.²² Eftersom samhälle och politik inte tar någon större plats i dessa romaner, spelar de kvinnliga huvudpersonernas intellektuella utveckling mindre roll.²³ Ett vanligt tema i utvecklingsromanerna är den ofta komplicerade relationen till modern.²⁴ Uppror mot fadern är däremot ett ovanligt motiv.²⁵

Romanerna om ”öfvergångskvinnan” har det gemensamt med de kvinnliga utvecklingsromanerna att de ofta riktar kritik mot mannen och äktenskapet, men även här väljer de flesta kvinnor att kompromissa sig kvar i äktenskapet.²⁶ Återkommande i skildringarna av äktenskapet är beskrivningar av kvinnan som oerfaren, förtryckt och underkuvad, ibland även utsatt för misshandel och våldtäkt.²⁷ Många av dessa romaner utspelas i en småstad med trångsynta ideal som får äktenskapet att framstå som ett fångelse.²⁸ Inom äktenskapet är rollfördelningen mellan kvinna och man vanligtvis mycket traditionell och de lever delvis i olika världar, såväl i hemmet som i samhället.²⁹ För kvinnans del står moderskapet i centrum och här talar traditionens röst särskilt starkt: ”I det stora flertalet äktenskapsromaner, där själva äktenskapet kritiseras i skarpa ordalag, finns alltså överhuvudtaget inget ifrågasättande av modens roll”.³⁰ Ensamstående, barnlösa kvinnor framställs också ofta som tragiska och kvinnors arbete beskrivs sällan som ett mål i sig utan snarare som en övergångsfas på väg mot kärlek och äktenskap.³¹ Där skildringar av kvinnors yrkesliv förekommer är dessa ofta negativa. De hårda ekonomiska och fysiska villkoren lyfts då fram, liksom de förödmjukelser och trakasserier kvinnorna utsätts för.³² Den kvinnliga självständigheten framstår också som ständigt hotad, inte minst i den offentliga miljön.³³

Dessa drag i den kvinnliga utvecklingsromanen har här lyfts fram inte bara som en kontrast till den kvinnliga bildningsromanstradition *Genomskådad* och *Hemlighetsfull* kommer att kopplas till, utan också därför att flera av de motiv och teman som nämnts ovan även återkommer i Wägner dubbelroman, om än i en annan genrekontext.

De mönster i den kvinnliga romanlitteraturen Kristin Järvtad lyft fram, bekräftas i stor utsträckning i Kristina Fjelkestams studie över mellankrigstidens kvinnliga samtidsromaner. De visar visserligen att det i dessa skett en viss förskjutning mot större självständighet för kvinnornas del och mot något mer jämställda relationer inom äktenskapet, men framför allt att många av de traditionella mönstren alltjämt lever kvar samtidigt som kvinnorna i hög grad är inriktade på kompromiss och en fungerande praktik i vardagen.³⁴

Något annorlunda förhåller det sig om man studerar inslagen av feministisk utopi i den kvinnliga romanlitteraturen från mitten av 1800-talet och ett sekel framåt. Eva Heggstad har visat hur en rad kvinnliga författare under denna period med utopins hjälp sökt teckna ett annat samhälle än det samtida, patriarkala. Det är just denna dubbelhet, kritik mot patriarkatet kombinerat med utopiska förhoppningar, som är något som förenar de romaner som analyseras – från Fredrika Bremers *Syskonlif* till Martha Sandwall-Bergströms serie om *Kulla-Gulla*. Å ena sidan skildringar av kvinnorna som alienerade och begränsade i det patriarkala samhället, å andra sidan konturerna av ett annat samhälle som bygger på ”en omdefiniering av det rådande genussystemet”.³⁵ Heggstads beskrivning av det feministiskt utopiska ligger nära den definition av den

kvinnliga bildningsromanen som kommer att presenteras nedan och som senare kommer att användas i analysen av Wägners dubbelroman.

Heggestad betonar att de romaner hon analyserar inte kan beskrivas som regelrätta utopier. De är däremot ”utopiska i så måtto att de inte bara ifrågasätter den rådande genusordningen, utan också tecknar ett alternativ till denna”.³⁶ Eftersom dessa ännu ej realiserats kan de, enligt Heggestad, betecknas som utopiska.³⁷ I de undersökta romanerna är de utopiska inslagen ofta förbundna med en ny och annorlunda plats. Denna kan på en gång vara realistisk och metaforisk, ”ibland uttryckt som en plats bortom tid och rum”.³⁸ Heggestad konstaterar: ”Den rent fysiska instängdheten kontra friheten är ett tema som förenar dessa skildringar”.³⁹ Återkommande motiv är förekomsten av könsöverskridande gestalter liksom skapandet av kvinnogemenskaper som överskrider rådande klassgränser.⁴⁰ Båda ger möjlighet att ifrågasätta traditionella genusmönster liksom att pröva nya alternativ. Kvinnokollektivet kan dels erbjuda en fristad från patriarkalt förtryck och dels ”fungera som en experimentverkstad [– – –] för hur livet utanför detta skulle kunna gestalta sig”.⁴¹

Det föreligger ingen studie över en eventuell kvinnlig bildningsromanstradition i svensk litteratur motsvarande de studier av framför allt utvecklingsroman som nämnts ovan, men väl Maria Lival-Lindströms avhandling om den kvinnliga bildningsromanen i den finlandssvenska litteraturen, alltifrån Fredrika Runeberg och cirka ett sekel framåt. De romaner som studeras där är romaner som inte primärt skildrar kvinnans väg till äktenskapet eller konflikterna inom detta, utan romaner som istället fokuserar på kvinnans frigörelse och kamp för en egen identitet. Denna kamp inkluderar samhälleliga aspekter i bred mening och romanerna är därför inte huvudsakligen inriktade på intimsfären.⁴² Dessa romaner karaktäriseras även av sina öppna och framåtpekande slut, och det uttrycks bland annat genom att de undviker eller tar sig förbi det heterosexuella äktenskapskontraktet liksom dess negativa motpol, dödsbäddsmotivet.⁴³ Lival-Lindström skriver: ”Genom att bryta med det heterosexuella kontraktet ifrågasätter den kvinnlighet som en komplementär funktion till manlighet och åskådliggör i stället kvinnlighet som något obestämt, men eget”.⁴⁴ På så sätt kommer den kvinnliga bildningsromanen på en gång att anknyta till och avvika från den klassiska, manliga bildningsromanen. Den förra syftar olikt den senare inte till huvudpersonens harmoniska integrering i det nuvarande, för den kvinnliga huvudpersonen så problematiskt patriarkala samhället. Det rör sig mer om en pågående tillblivelse av ett nytt kvinnligt subjekt utan specifika normativa mål.⁴⁵ ”Bildningsromanens poler av frihet i tanke och handling verkar per definition kräva att den kvinnliga protagonisten gör upp med eller bryter med patriarkala normer”,⁴⁶ heter det. Man kan utifrån detta säga att den kvinnliga bildningsromanen, såsom den här definieras, också rymmer ett utopiskt drag av det slag Eva Heggestad lyft fram i den kvinnliga svenska romanlitteraturen (se ovan).

Lival-Lindström är inne på detta då hon påpekar: ”En slutgiltig jämställdhet uppnås inte i romanen, men genren både skildrar och konstruerar motstånd mot patriarkala strukturer”.⁴⁷ Med denna inriktning blir den kvinnliga bildningsromanen feministisk: ”Kvinnlig bildning framställs i romanerna som en transformerande process från internaliserat förtryck till ideologiskt färgad frigörelse”.⁴⁸ Det är en tematik som Helena Forsås-Scott pekat på som central även i Elin Wägners dubbelroman.⁴⁹

Som bland andra Susan Snaider Lanser påpekat har röst historiskt sett kommit att bli något av ”a trope of identity” för olika undertryckta grupper⁵⁰. Inspirerad av Michail Bachtin och dennes syn på ordet som dialogiskt riktat och socialt förankrat beskriver Lanser berättarrösten i romanen som något som ”embodies the social, economic, and literary conditions under which it has been produced”.⁵¹ Berättarstrukturer liksom kvinnors skrivande styrs därför av ”complex and changing conventions that are themselves produced in and by relations of power that implicate writer, reader and text”⁵², något som bland annat har bäring på faktorer som klass och genus. Snaider Lanser vill genom att studera narratologin i engelskspråkiga romaner skrivna av kvinnliga författare under 1800-talet och 1900-talet utforska de olika metoder som används för att ge berättarrösten auktoritet. Detta sker utifrån hypotesen att ”female voice [...] is a site of ideological tension made visible in textual practices”⁵³. Begreppet ”discursive authority” definieras som ”the intellectual credibility, ideological validity, and aesthetic value claimed by or conferred upon a work, author, narrator, character, or textual practice”.⁵⁴

Snaider Lanser urskiljer tre huvudtyper av ”modes” då det gäller berättarrösten i de romaner som studeras, ”authorial, personal, and communal voice”: ”Each mode represents not simply a set of technical distinctions but a particular kind of narrative consciousness and hence a particular nexus of powers, dangers, prohibitions, and possibilities.”⁵⁵ Det ”mode” Snaider Lanser ägnar särskilt intresse är det som benämns som ”personal voice” och som definieras som ”narrators who are self-consciously telling their own histories”.⁵⁶ Det gäller inte minst de romaner där denna typ av berättarröst kombineras med ”explicit attention to the act of narration itself”,⁵⁷ det vill säga då det ges utrymme för metakommentarer. Snaider Lanser understryker att ”personal voice” olikt ”authorial voice”⁵⁸ inte erbjuder någon ”gender-neutral mask or distancing ’third-person’”: ”A female personal narrator risks the reader’s resistance if the act of telling, the story she tells, or the self she constructs through telling it transgresses the limits of the acceptably feminine”.⁵⁹

Ett särskilt kapitel ägnas Charlotte Brontës *Jane Eyre*, inte bara för att romanen är ett exempel på ”personal voice” utan än mer för dess stora litteraturhistoriska betydelse då det gäller den kvinnliga romantraditionen: ”One of the earliest fictional autobiographies, *Jane Eyre* has no precedent in the authority it claims for a female personal

voice.”⁶⁰ I *Jane Eyre* hävdas, enligt Snaider Lanser, inte bara rätten till en egen röst utan även rätten att uttrycka sig på ett eget sätt som är grundat i de egna erfarenheterna. Det innebär samtidigt att ifrågasätta såväl manligt tolkningsföreträdare som en manligt dominerad tradition i vid mening.⁶¹ Snaider Lanser konstaterar: ”Nowhere in previous literature have I found a female *personal voice* so insistently, even compulsively, in contact with a public narrate.”⁶² *Jane Eyre* ses inte bara som startpunkt för en lång tradition av kvinnliga fiktiva självbiografier,⁶³ utan även som en roman som ”surely helped to foster the tradition of the Bildungsroman that burgeons after 1847”.⁶⁴ Den följande analysen av Elin Wägners dubbelroman kommer fokusera på den just såsom kvinnlig bildningsroman, såsom den ovan beskrivits av Lival-Lindström och Snaider Lanser, samt undersöka hur röst, identitet och feminism är sammankopplade. Analysen kommer att följa Agnes utveckling och visa hur hon steg för steg bryter sig loss från en patriarkalt präglad föreställningsvärld och tar steg mot en ny identitet och en ny, alltmer feministiskt färgad, syn på samhället och historien.

Bortbytingen

Dubbelromanen inleds på följande vis: ”Det år då jag föddes var i Solcirkeln eller Söndagsändringen det 15:e. Detsamma var ock från konung Oscar II:s födelse det 53:e, från Dess Biläger det 25:e, Dess uppstigande på tronen det 10:e.”⁶⁵ Därefter kan vi läsa: ”Det året var Venus morgonstjärna från årets början till den 21 februari, därefter aftonstjärna till den 6 december och sedan åter morgonstjärna till årets slut” (*Genomskådad*, s. 5). Inledningen aktualiserar här två olika tidsperspektiv: ett historiskt- kronologiskt och ett cykliskt. Medan det första har en manlig färgning, genom kopplingen till Oscar II, har det andra en kvinnlig konnotation genom aktualiserandet av Venus. Här kan vi ana en manligt präglad kultur ställd mot en kvinnligt präglad natur, vilket ligger i linje med den feministiska bildningstematik som dubbelromanen steg för steg utvecklar.

Det finns i inledningskapitlet två framträdande motiv som är kopplade till huvudpersonen Agnes födelse och uppväxt: bortbytingsmotivet och motivet med det illegitima och arvlösa barnet. Det första är kopplat till Agnes ogifta mor, det andra till den adlige fadern, som är nöjd med att barnet är en flicka eftersom hon därigenom är ”utesluten från alla rättigheter till hans fideikommiss” (*Genomskådad*, s. 6–7). Båda motiven aktualiseras vid en rad tillfällen. Det innebär att flickan Agnes, vars namn saknar hörbart genitiv, ges en osäker härkomst, social tillhörighet och identitet. Denna alienationstematik är själva utgångspunkten för den wägnerska bildningsromanen och tematiken förstärks då Agnes mor gifter sig med en annan man och Agnes får ställning som adoptivdotter i denna familj.

En annan tematik som introduceras i inledningskapitlet är spänningen mellan an-

passning och uppror, något som senare kommer att särskilt prägla Agnes äktenskaps-historia. Av sin far får Agnes tjugo dockor, något som får henne att se kritiskt på ho-nom, eftersom dessa ”var en klen ersättning för den levande mänskliga kontakt ett barn behöver för sin första väldiga erövring av världen” (*Genomskådad*, s. 8). Berättaren till-lägger: ”Hade jag inte varit ett olydigt barn från första början så hade jag väl blivit lika utvecklade som mina dockor” (*Genomskådad*, s. 8).⁶⁶ Tidigt i barndomen lär sig Ag-nes att osedd krypa iväg på egna upptäcktsfärder och snabbt ta sig tillbaka igen ”och se ut som om jag suttit och lekt med mina dockor hela tiden” (*Genomskådad*, s. 9). Berät-taren kommenterar: ”Denna i barndomen inslipade färdighet att vid behov hålla mig på mattan fick jag sedan mycket användning för i mitt liv, *men nu är jag trött på manö-vern* (*Genomskådad*, s. 9. Min kursiv.). Spänningen mellan anpassning och uppror gör sig särskilt påmind då Agnes och hennes mor närvarar vid faderns begravning, där Ag-nes på olika sätt söker protestera mot de sociala regler som råder.

Eftersom förbindelsen mellan Agnes föräldrar inte är legitim eller officiellt erkänd, är modern beslöjad och sitter med sin dotter längst bak i kyrkan vid begravningen. De är inte inbjudna. Agnes försöker först få sin mor att både bokstavligt och bildligt av-slöja sig, och därmed erkänna Agnes existens för den församlade menigheten. Då detta misslyckas agerar hon på egen hand på ett sätt som går ”utöver vad som var passande” (*Genomskådad*, s. 13). Efter att på eget bevåg ha klivit upp i tornet på en slottsruin som tillhör faderns adliga släkt, ser hon hur nyckeln till det gravkapell där hans kista place-rats sänkas i ett närliggande vattendrag. Hon upphäver då ett skrik som uppfattas som en ”levande protest” (*Genomskådad*, s. 14) mot föreställningen att slakten utslocknat med faderns död. Eftersom den unga flickan Agnes lever i föreställningen att hon ge-nom sin olovliga lek med tändstickor orsakat faderns död, vill hon söka befria honom ur gravkapellet. Det är samtidigt en handling som är kopplad till hennes egen identitet och sociala position: ”jämte en brinnande önskan att själv komma till rätta bodde hos mig en önskan att ge de stora igen för allt som inte var som det skulle” (*Genomskådad*, s. 23). Agnes bärgar nyckeln ur vattnet, men förlorar den strax i slottsruinen och kan inte finna den, något som får henne att skrika, gråta och känna ”dödsångest” (*Genom-skådad*, s. 28). ”Hela företaget var för svårt för ett ensamt barn” (*Genomskådad*, s. 27), kommenterar berättaren.

Ett skifte i synen på fadern och nyckeln, liksom i synen på sig själv och världen, sker redan under barndomen då Agnes blir vän med Ethel Westerdyk, som kan sägas vara den första av de kvinnliga mentorer som har betydelse för Agnes utveckling. Agnes blir ”för första gången [...] fullkomligt uppslukad av en annan människa” (*Genomskådad*, s. 27) och vänskapen med Ethel gör att Agnes inte längre bryr sig om ”barnbördshuset i Stockholm eller farbror Johan i sitt kapell” (*Genomskådad*, s. 29). Identiten som bort-byting och socialt illegitimt barn börjar luckras upp. Gemenskapen med Ethel löser

Agnes ur alienationen, åtminstone för en tid. Det uppstår en konflikt då Ethel vill protestera mot den officiella släkthistorien i Agnes familj genom att avslöja Agnes förfarande med nyckeln, och Agnes hindrar henne. De försonas genom att Agnes ger Ethel lov att skriva en roman om henne, ett projekt som metalitterärt pekar mot den romanläsaren läser.⁶⁷ Detta understryks på två sätt. Dels genom själva gestalten Ethel Westerdyk, som i romanens fortsättning har tydliga drag av en ung Elin Wägner. Dels genom att Ethels romanprojekt står i kontrast till de kärleksromaner den unga Agnes senare kommer att läsa som skolflicka.

En första separation mellan Agnes och Ethel sker då de är i den tidiga skolåldern. För Agnes är avskedet smärtsamt medan Ethel fortsätter att skriva sin roman och även andra skrivprojekt med inriktning ”att bli en av de tio näst Selma Lagerlöf främsta författarinnorna i Sverige” (*Genomskådad*, s. 34). Avståndet mellan dem gör att Agnes syn på Ethel delvis förändras: ”Ethels påhittighet, munterhet och självförtroende som hänfört mig tidigare sårade mig” (*Genomskådad*, s. 33). Förhållandet mellan dem blir mer komplext. Förutom förtroende, närhet och beundran finns nu också kritisk distans, något som även kommer att präglade relationen mellan dem senare. Som vuxen är Ethel till att börja med den framgångsrika romanförfattarinnan och berömda kvinno-sakskvinnan, men efter det första världskriget träder hon tillbaka från det offentliga livet för att leva familjeliv i en småstad. Agnes däremot börjar vid samma tid resa ut i Europa och söker finna nya utgångspunkter för en fördjupad feminism. Det är lätt att se att Ethels respektive Agnes utveckling här motsvarar olika faser i Elin Wägners egen utveckling, inte minst som feminist.

Likt sin mor läser Agnes romaner i smyg. Hennes ”första roman” (*Genomskådad*, s. 37), är av intrigen att döma en kärleksroman om två kvinnors kamp om en man och med ett moraliserande slut som tar avstånd från den sexuellt aktiva kvinnan. Romanen får Agnes att göra jämförelser med sin egen mor samt fundera över vad romanordet ”smuts” (*Genomskådad*, s. 38) betyder: ”Författaren lät läsaren stå där med sina frågor. Vilken smuts? [— — —] Varför vämjdes inte varje sund man redan i början av smuts utan först ’till slut?’” (*Genomskådad*, s. 38).⁶⁸ Romanen ger inte Agnes svar på dessa frågor men romanen uttrycker däremot en konventionell syn på kvinnor, sexualitet och äktenskap, något som pekar fram mot Agnes egen äktenskapshistoria.

Flickskolan

Agnes skolgång och konfirmation ger henne exempel på olika kvinnoroller att förhålla sig till. Agnes tillbringar sina skolar i en flickskola där hennes adliga släkting Justine Hoheneck är rektor och sätter sin prägel med sina kvinnoemancipatoriska ideal. Justine är ogift och ekonomiskt oberoende, något som är en förutsättning för hennes egen

liksom skolans självständighet: ”Jag har offrat allt vad jag äger för att ni skulle få lära vår härliga svenska historia och känna er som *medborgare!*” (*Genomskådad*, s. 41).⁶⁹ Engelska hör till de ämnen som studeras och eleverna får lära sig att de ”var lyckliga barn som snart skulle läsa Spencer och John Stuart Mill på originalspråk” (*Genomskådad*, s. 38). Skolans utbildningsideal beskrivs som liberalt och utvecklingsoptimistiskt samtidigt som berättaren kommer med flera kritiska synpunkter, bland annat för att skolan förmedlar ”det härskande systemets åsikter” (*Genomskådad*, s. 43) och för att utbildningen inte lär ut ”kritik på den lärdom eller på det samhälle vi genom densamma skulle vinna inträde” (*Genomskådad*, s. 43).⁷⁰ Ett alternativt bildningsideal aktualiseras i texten genom omnämnandet av antikens Diotima och av Fredrika Bremer, den senare en återkommande intertext i Elin Wägners författarskap.⁷¹ Även Justines storsvenska historieundervisning kritiserar.⁷² Vid ett tillfälle tar hon med eleverna till ett gravfält från vikingatiden. Här gör berättaren en ironisk koppling mellan detta gravfälts ”storslagenhet” och ”det härliga andra årtiondet av 1900-talet” (*Genomskådad*, s. 44), det vill säga det första världskriget. Här introduceras det pacifismtema som kommer att spela en stor roll i Agnes senare utveckling och för den feminism hon då utvecklar.

Trots kritiken mot utbildningen kan berättaren då hon läser om Justines avskedstal från skolan se att det bakom den på flera sätt konventionella ytan fanns mer radikala ideal: ”Hon drömde om kvinnor med nog självförtroende, vilja och kunskap att erövra sig en plats i biskopens och landshövdingens värld” (*Genomskådad*, s. 61). För Agnes kommer Justine också att spela en särskild roll. Genom att låta Agnes uppträda i huvudrollen i sitt eget historiedrama om Agnes Kavle till Sparreholm, görs Agnes medveten om sitt eget släktarv samtidigt som hon får ett exempel på en handlingskraftig kvinnlig föregångare. Även detta pekar framåt i Agnes utveckling där den kvinnohistoriska tematiken kommer att bli viktig. Genom att berätta om sin egen olyckliga kärlekshistoria med Agnes far introducerar hon för Agnes, som just upplever sin första ungdomskärlek, ännu ett tema som pekar mot den vuxna Agnes utveckling, nämligen temat om den i kärlek svekfulle mannen.⁷³ Agnes ungdomskärlek aktualiserar också en annan central konflikt, nämligen den mellan å ena sidan kärlek och å andra sidan frigörelse och egen identitet. Detta markeras genom att Agnes intresse för skolan sjunker liksom hennes betyg då hon är förälskad.

Tillsammans diskuterar Justine och Agnes vid ett tillfälle litteratur. Justine avfärdar att Strindbergs *Giftas* skulle vara farlig läsning för Agnes, därför att boken enligt henne är så uppenbart galen. Däremot varnar hon Agnes för Ellen Keys *Missbrukad kvinnokraft*, ”ty den är mycket mer bestickande” (*Genomskådad*, s. 41). På Agnes fråga om det trots allt inte ligger något i Keys Rousseauinspirerade resonemang om kvinnans egenart, svarar Justine: ”det är sånt prat som Ellen Key kan låta lura sig av men inte du som modern flicka [– –] männen vet att kunskap och pengar är bra att ha i maktstriden,

och därför vill de behålla dem för sig själva. Det är så enkelt så att det bör ett barn begripa” (*Genomskådad*, s. 63). En delvis annan bild av Ellen Key ges som kommer att framgå längre fram i dubbelromanen, då den vuxna Agnes möter en åldrad Key. Båda bilderna svarar mot den komplexa relation Elin Wägner hade till Key.⁷⁴

Justine utser Agnes till sin efterträdare i emancipationskampen, men som den fortsatta berättelsen visar finns det en rad hinder att övervinna liksom erfarenheter att göra, innan Agnes når den positionen. Det hon som ung på väg in i vuxenlivet ställs inför är en vägvalssituation, där tre kvinnor representerar var sitt livsalternativ och en man ett fjärde.

Under sin konfirmationstid blir Agnes bekant med prästfrun Sigrid Melander, som representerar en ny kvinnomodell vid sidan av modern och rektor Justine: ”Jag hade fått ett nytt ideal som förenade bildning med moderlighet och huslighet med fromhet. Detta var något nytt, ty hittills hade det varit lika omöjligt att förena dessa egenskaper som att slå ihop mamma, Justine och jungfru Mina till samma person” (*Genomskådad*, s. 82). Justine, Sigrid och modern representerar följande tre livsalternativ för Agnes: ”universitet, Sofiahem eller hushållsskola” (*Genomskådad*, s. 86). Agnes löser dock konflikten mellan dessa genom att välja ett fjärde alternativ, nämligen att gifta sig med sin förmyndare, borgmästaren Julius Stenås, vilket framställs som ett slags flykt: ”en starkare vilja än hennes egen hade löst hennes konflikter och tagit ansvar för lösningen” (*Genomskådad*, s. 87).⁷⁵ Som ett slags förberedelse till äktenskapet läser Agnes en av sin mors många romaner, ”den skadligaste av alla skadliga böcker jag då kunde ha fått i mig”: ”Där glorifierades och förfalskades en äldre mans kärlek till en ung flicka på det bedrövligaste sätt” (*Genomskådad*, s. 89).

Agnes äktenskapshistoria

Agnes äktenskapshistoria upptar större delen av *Genomskådad* och berättelsen följer som analysen kommer att visa mönstret i en mängd kvinnliga äktenskapsromaner skriva decennierna runt sekelskiftet 1900. Man skulle också kunna beskriva Agnes äktenskapshistoria som den desillusionsroman Agnes måste genomleva innan den feministiska bildningsromanen kan utvecklas. Berättaren inleder genom att understryka sina svårigheter med att beskriva äktenskapet:

Inför uppgiften att skildra mitt äktenskap med Julius Stenås har jag hejdat mig som man gör då man stöter på ett dunkel. I detta dunkel urskiljer jag ju ingenting. Vad skall jag då berätta? [– – –] Jag vill emellertid inte uppge min minnesfärd genom livet och jag längtar att komma vidare, ty tiden är knapp. (*Genomskådad*, s. 126).

Berättaren fortsätter att reflektera över hur hon ska berätta om sitt äktenskap och kommer till följande slutsats: ”Jag förstår nu att jag kommer att bli subjektiv och orättvis. Jag ämnar inte försöka lura någon med att införa någon konstlad objektivitet” (*Genomskådad*, s. 129).

Redan innan äktenskapet ingåtts framställs Julius som en traditionell och politiskt konservativ man som ser som sin uppgift att göra den unga Agnes ”till kvinna” (*Genomskådad*, s. 98). Han betecknas även som ”protektionist”, såväl i synen på nationen som på kvinnan.⁷⁶ Berättelsen om äktenskapet mellan Agnes och Julius innehåller en rad motiv och teman som varit frekventa i kvinnliga författares äktenskapskildringar från 1800-talet och framåt och som i stor utsträckning även var aktuella under mellankrigstiden då Elin Wägner skrev sin dubbelroman (se ovan).

Agnes anpassar sig till en början till en mycket traditionell hustru- och kvinnoroll. Hon är ung och såväl sexuellt som emotionellt oerfaren i förhållande till sin betydligt äldre, socialt etablerade och politiskt aktive make. Tillsammans lever de i en småstad som framställs som trångsynt och där de traditionella könsrollerna är så fastlåsta att Agnes upplever det sociala umgänget som ett slags dockteater.⁷⁷ Agnes liv är till att börja med helt centrerat kring hemmet, som hon efterhand upplever som sin ”grav” (*Genomskådad*, s. 267). Agnes blir även desillusionerad i sin syn på män då hon får kunskap om prostitution och könssjukdomar liksom om makens otrohet.⁷⁸ Hon blir upprörd då han vägrar diskutera dessa ämnen med henne och i stället behandlar henne ”som en barnunge” (*Genomskådad*, s. 166). Agnes anpassningsförmåga ställs inför en rad prov och väcker allt starkare inre protester. Ett exempel är då hon hör Julius i riksdagen ”som högerens huvudtalare” (*Genomskådad*, s. 183) argumentera *mot* kvinnlig rösträtt. Spänningen mellan anpassning och protest blir tydlig i en scen då Agnes är tillbaka i sitt hem och återgått till en av sina traditionella kvinnoosysslor: ”Då släpade jag ner min stora bordduk i trädgården och där gick dess ohyggliga fulhet upp för mig, men jag sydde ändå tappert vidare i mossgrönt och terrakotta” (*Genomskådad*, s. 192).

Sprickan mellan makarna ökar under unionskrisen som det refereras till vid en rad tillfällen. Olikt maken sympatiserar Agnes i tysthet med norrmännen, som det tycks för att hon kan se paralleller mellan sin egen situation och norrmännens underordning under svenskarna och kamp för självständighet (*Genomskådad*, s. 206). Under det första världskriget kommer skillnaderna mellan makarna i öppen dag och resulterar i en äktenskapskris, som förstärks genom att Agnes återupptar kontakten med Ethel Westerdyk, som nu är en känd författare och kvinnoosakskvinna, och själv engagerar sig i freds- och kvinnorörelsen. Det är en utveckling som småningom leder till skilsmässa. Här avviker Agnes äktenskapshistoria från det dominerande mönstret i kvinnliga författares äktenskapsberättelser, där de flesta kvinnor – som flera forskare har visat – väljer att kompromissa sig kvar trots kritik mot äktenskapet.⁷⁹ Av betydelse

för Agnes skilsmässa är även en kärlekshistoria, som ska behandlas i ett särskilt avsnitt nedan, innan analysen övergår till att behandla den feminism Agnes från och med nu utvecklar.

I de kvinnliga äktenskapsberättelserna spelar moderskapet en central roll, ofta får rollen som mor kompensera kvinnorna för de brister de ser i relationen med mannen.⁸⁰ Wägner tar upp detta motiv, men tematiken är här en annan. Barnet dör vid förlossningen för att Agnes liv ska räddas, en för henne traumatisk upplevelse som skapar ett sår som aldrig riktigt läker. ”Nu dör jag”, tänker Agnes då hon vaknar upp efter förlossningen, och fortsätter: ”För att om jag skall kunna leva vidare, så måste jag dö. Dö i min ande, nämligen” (*Genomskådad*, s. 208). Berättaren understryker denna händelses livsavgörande betydelse: ”jag blev mig aldrig mera lik. Här klyvs mitt liv i två delar” (*Genomskådad*, s. 212).⁸¹ För Agnes kommer minnet av den dödfödde sonen att kopplas samman med det pågående världskriget och den personliga smärta hon upplevt då blir utgångspunkt för hennes inlevelse med krigets offer. Hon känner det som att sonen ”stuckades varje dag på nytt” (*Genomskådad*, s. 273): ”I den kränkning jag och *min son* erfor upplevde jag så starkt alla deras favor vilkas kroppsliga värdighet våldfördes i detta nu, att jag skrek till” (*Genomskådad*, s. 281–282). Här frigörs moderskapet från intimsfären och för att i stället ges universella dimensioner.⁸²

Kärleken

Äktenskapet med Julius Stenås är som framgått ett konvensäktenskap som har sin grund i Agnes flykt från självständiga vägval i livet. Hon framlever också en lång tid som ett slags dockhustru innan hon steg för steg gör sig fri. Kärlekshistorien med Kristian Hoheneck, den mest omvälvande i Agnes liv, inleds då äktenskapet nått en krisfas. Till dess förutsättningar hör även att Julius, trots vad han utlovat, aldrig förlöst Agnes erotiskt (*Genomskådad*, s. 128 f), något som Kristian omedelbart gör. Den första kärleksnatten med honom beskrivs som den natt ”för vilken jag var född. Med hela mitt jag gick jag emot den, all min ångest och min ensamhet och hopsparade glädjebehov kastade jag i dess sköte” (*Genomskådad*, s. 288).⁸³ Samtidigt är Agnes medveten om att kärleken är ett slags flykt undan världen och kriget liksom att kärleken till Kristian också står i vägen för hennes kontakt med halvsystern Karna.⁸⁴ Det är ett återkommande mönster att Agnes kärlek till en man ibland kommer i konflikt med hennes engagemang för den egna uppgiften, för kvinnosaken eller andra kvinnor. Agnes känner sig kliven mellan Karna och Kristian, samtidigt som hon konstaterar att han inte alls förstår ”hur tragiskt detta var” (*Genomskådad*, s. 296). Tidigt i deras förhållande har Agnes också en dröm om sin klivenhet mellan kärleken till Kristian och Justine Hohenecks uppdrag att verka för kvinnosaken (*Genomskådad*, s. 304 f). Förhållandet mel-

lan dem förändras då Agnes inser att Kristian inte bejakar möjligheten att få ett barn tillsammans och passionen förvandlas till desillusion för Agnes del.

Kärlekshistorien med Kristian når sitt slut på ett sanatorium i Schweiz, en händelse som berättaren beskriver som ”katastrofen vid Angelsdorf”⁸⁵. Agnes är ditkallad av Kristian, inte av kärlek utan snarare för att bli en del av hans psykoanalytiska behandling.⁸⁶ Berättaren kommenterar ironiskt: ”Kristian låg på en soffa och talade om sin brottsliga kärlek till sin mamma och sin lust att undanröja den beskedliga gamle greven för att få rå om henne helt” (*Hemlighetsfull*, s. 98). Kritik riktas även mot relationen mellan läkare och patienter: ”Allt var iscensatt för att ge patienten ett intryck av makt och bringa honom till underkastelse” (*Hemlighetsfull*, s. 112). Även i samtal med Kristian riktar Agnes kritik mot den psykoanalytiska behandlingsmetoden: ”Jag spottar på Freud, jag går käpprakt emot hans schema” (*Hemlighetsfull*, s. 123). Samtidigt upptäcker Agnes att deras kroppar fortfarande attraheras av varandra och det leder till en smärtsam insikt om hennes egen kluvenhet och komplexa känslor: ”Min dragnings mot honom och mitt motstånd mot att ge efter för detta skamliga förslag [att följa henne till hennes rum] var så våldsamma att jag slets, bröts upp och fläktes itu” (*Hemlighetsfull*, s. 127). Metaforiken här liknar den som tidigare använts i samband med missfallet och minnet av den döde sonen. Berättaren nämner att en läkare efter mötet med Kristian fått henne att inse att hon bestod av ”två väsen inom den skenbara enhet som Agnes Stenås utgjorde för världen”, en insikt som sedan sägs ha ”präglat hela mitt fortsatta liv” (*Hemlighetsfull*, s. 128). Om äktenskapet med Julius Stenås ledde till insikt om behovet av frihet, ledde kärlekshistorien med Kristian till insikt om jagets komplexitet och motsägelsefullhet.

Agnes och Ethel – ett dubbelporätt

Ethel är till en början en viktig mentor för Agnes, särskilt under den fas då hon frigör sig ur sitt äktenskap och på allvar väcks för kvinnofrågan. Efter det kommer Ethel snarare att bli en dialogpartner, en bland flera, som formar Agnes feminism. Det sker i viss utsträckning i polemik mot Ethel och dialogen mellan dem kan ses som ett uttryck för en dialog inom författarskapet som pågått under en längre tid.

Kontakten mellan barndomsvännerna återupptas på riksdagens åhörarläktare. Året är 1905 och Ethel ger sig till känna genom att symboliskt nog sticka en blyertspenna i sidan på Agnes under det att hennes konservativa make håller ett tal mot kvinnlig rösträtt. Ethel beskrivs som en känd journalist som också debuterat som författare. Agnes och Ethel kommer genast i gräl om den kvinnliga rösträtten och det är Ethel som vid denna tidpunkt intar den mer radikala hållningen. Berättaren kommenterar att Agnes då lika lite som någon annan förstod den rädsla att förlora makt som låg bakom

männens motstånd mot den kvinnliga rösträtten, men problematiserar samtidigt den kvinnliga rösträtten om den bara innebär att kvinnor skulle bli medansvariga för ett patriarkalt samhälle och dess problem:

Numera tror jag att jag har löst gåtan, åtminstone har jag ett förslag till lösning, men 1905 anade varken Justine, Ethel eller jag problemets existens. Lika lite Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt som i en tid då världskriget lagades till, kom och bad att få vara med om ansvaret för statens affärer, så snällt som när en hustru dagarna före konkursen kommer och ber om att få bli medskyldig i eländet. (*Genomskådad*, s. 188)

Denna syn på relationen mellan kvinnorna och samhället ligger som berättaren påpekar långt från Agnes hållning år 1905, men desto närmre de idéer som kom att genomsyra *Väckarklocka*. Det gör även berättarens beskrivning av hur en del av männens motstånd mot kvinnors samhällsinflytande härrör ur ett kollektivt minne av matriarkat under tidigare historiska epoker (*Genomskådad*, s. 189).

Nästa gång Agnes möter Ethel är då hon hör henne tala över ämnet ”Den nya kvinnan i det nya Sverige” under ett rösträttsmöte. Här ges också det mest sammansatta porträttet av Ethel som lyfter fram hennes styrkor såväl som brister. Under detta möte initieras även en diskussion om Ellen Key som ska behandlas i nästa analysavsnitt. Ethel presenteras här som ”känd suffragett och propagandist för vilda åskådningar i allmänhet”, som kommit ut med sin andra bok och ”som trots sin påstridighet fått beröm och lästs mycket” (*Genomskådad*, s. 226). Hon har också inspirerat Agnes att trotsa sin mans vilja och agera mer självständigt genom att bjuda hem Ethel till sig. Genom Ethels romaner vet Agnes att hon fått dålig mat i Stockholm och bjuder därför på sin bästa soppa, något Ethel klagar över, ty ”endast dåliga soppor fostrar revolutionärer” (*Genomskådad*, s. 228).⁸⁷ Ethel framställs visserligen som etablerad, självständig och radikal, men som talare framstår hon som så blek och svag att Agnes tycker synd om henne. Såväl Agnes som hennes andra mentor, Sigrid Menander, anser att Ethel delvis saknar kontakt med verkligheten och förståelse för kvinnors situation utanför de radikala stockholmskretsar hon tillhör (*Genomskådad*, s. 226–230).

Den för Agnes utveckling viktigaste dialogen gäller dock inte den kvinnliga rösträtten, där Agnes efterhand kommer att närma sig Ethel, utan det första världskriget som mer än något annat väcker Agnes engagemang. Redan under sitt äktenskap blir hon alltmer kritisk mot kriget och dess retorik och genom Ethel blir hon på olika sätt involverad i fredsarbetet. Under denna process radikaliseras Agnes alltmer medan Ethel, vars artiklar om kriget mött motstånd, lämnar sin tidning och gifter sig. Hennes fortsatta författarskap sägs dock bära spår av kriget. Tillsammans reser de till Köpenhamn och deltar i en kvinnodelegation som uppvaktar de församlade nordiska ministerrarna för att de ska ta ett fredsinitiativ. Denna aktions misslyckande blir en avgörande

vändpunkt i Agnes utveckling: ”Min besvikelse hade nu nått sin höjdpunkt. Den var så enorm att den slog över i förbittring (*Genomskådad*, s. 351). Inte minst gäller Agnes förändring synen på män: hon känner inte längre någon rädsla för dem, tvärtom upplever hon en aldrig tidigare självständighet för egen del.

Samtidigt som vänskapen mellan Agnes och Ethel fördjupas, blir skiljelinjerna mellan den allt tydligare. Det framkommer då de diskuterar artikeln ”Mannen är skuld till kriget”, som Agnes publicerat anonymt under pseudonymen Gaia. Vid detta tillfälle är det Ethel som fungerar som Agnes kritiker. Hon anklagar henne för att vara verklighetsfrämmande och politiskt oerfaren, genom att inte inse vilken vrede artikeln och utpekandet av mannen, och inte människan som Ethel skulle föredra, som skyldig till kriget, på vilket Agnes svarar: ”Är det inte sant att jorden är ett slakthus och ett dårhus?” (*Hemlighetsfull*, s. 44). Hon anklagar i sin tur Ethel för att ha blivit feg: ”Om du hade varit lik dig från förr i världen, skulle du i stället strukit under det groteska i att just dessa dårar [männen] som gjort världen till ett helvete tar sig ton mot kvinnorna” (*Hemlighetsfull*, s. 45). Agnes kommenterar också deras ombytta roller: ”Ethel är på reträtt, men jag är på marsch ut i striden” (*Hemlighetsfull*, s. 45).

Under deras fortsatta dialog tar Ethel upp den vrede artikeln väckt och jämför det patriarkala våld som riktas mot kvinnor som vågar kritisera med det koloniala våld som riktas mot de infödda som vågar göra uppror. Som Ethel påpekar möts några enstaka pilar med straffexpeditioner och kulsprutor: ”För svedan av en pil måste många vildars huvud falla, för en störd natt måste många hyddor brännas och stora landområden pacificeras intill döden” (*Hemlighetsfull*, s. 46).⁸⁸ Det är en tematik Agnes sedan tar upp då hon bemöter den kritik artikeln väckt i en insändare. Skillnaden mellan Agnes och Ethel ligger således inte i den analys de gör av patriarkatet utan i vilken strategi som ska användas i kvinnokampen, något som också framgår av efterspelet till artikeln, där Ethel delvis tar på sig ansvaret för Agnes artikel men plågas av den polariserade debatt den gett upphov till.

Agnes och Ethel deltar båda i ett möte med Ellen Key, som ska tas upp i nästa analysavsnitt. Efter detta träder Ethel i stort sett tillbaka i handlingen och återkommer inte förrän i slutet av dubbelromanen, då Agnes återvänder till Sverige efter flera års vistelse ute i ett krigsdrabbat Europa. Under denna period är det en rad kvinnor som är engagerade i den internationella kvinno- och fredsrörelsen, som fungerar som Agnes mentorer. Efter hemkomsten bor Agnes hos Ethel, som nu lever ett lugnt familjeliv i samma småstad som Agnes levde som gift och utan några större politiska aktiviteter. Rollerna mellan dem är även på andra sätt ombytta, som då de diskuterar hur man ska bilda opinion i freds- och kvinnofrågor. Då Agnes samtalar med Ethel och hennes man, erfar hon hur svårt det är att förmedla sina europeiska erfarenheter av krigshot och fredsarbete liksom att göra dem relevanta i en svensk kontext. Samma gäller hen-

nes försök att skapa förståelse för att Sverige skulle ha en särskild uppgift för fred och nedrustning i Europa.

Då Agnes formulerat sina tankar i en artikel, avråder Ethel henne av politiskt taktiska skäl från att publicera den före det stundande riksdagsvalet. Det är något Agnes vänder sig mot, särskilt som hennes artikel just riktas ”till de stora massorna av kvinnliga väljare med en bön och ett krav” (*Hemlighetsfull*, s. 236). Ethel, som delvis har negativa erfarenheter av att driva kvinnofrågor, anför argumentet att kvinnorna fortfarande är präglade av den underordning de under lång tid levt under, något det enligt henne är nödvändigt att ta hänsyn till i det politiska arbetet: ”Nu accepterar de en helvetes tortyr [vid förlossning] lika undergivet som hugg och slag av fulla män, underbetalning och krig. Begriper du nu att du är barnslig som tror att du kan få något gehör för utrikespolitiken hos sådana varelser?” (*Hemlighetsfull*, s. 238). På detta svarar Agnes att tiden för att åstadkomma samhällsförändringar är knapp: ”Om inte vi som nu lever tog oss an Folkförbundet, så skulle det inte finnas något alls då hennes barnbarn kom till mogen ålder” (*Hemlighetsfull*, s. 238). Diskussionen mellan Agnes och Ethel kan sägas tematisera konflikten mellan det politiskt nödvändiga och det politiskt möjliga och skillnaden mellan dem är åter främst en skillnad när det gäller valet av strategi.

Den komplexa Ellen Key

Ulrika Knutson har träffande beskrivit Elin Wägners förhållande till Ellen Key som en blandning av beundran och kritik, den senare nästan alltid framförd med inslag av ironi.⁸⁹ Denna ambivalens präglar även gestaltningen av Ellen Key i dubbelromanen.

Elin Wägner ska 1905 ha läst *Livslinjer I*, där Key ger uttryck för sina idéer om samhällsmoderlighet liksom om kärlek. De möttes första gången 1908, då journalisten Wägner intervjuade Ellen Key. Vid detta tillfälle samtalade de bland annat om *Missbrukad kvinnokraft* (1896), där Key riktat kritik mot vad hon uppfattade vara kvinnornas missriktade likhetssträvanden med männen och i stället pläderade för att kvinnorna för samhällets bästa odlade vad Key ansåg vara deras egenart och därtill koplade speciella samhällsuppgifter.⁹⁰ I tidiga romaner som *Norrtullsligan* (1908) och *Pennskaftet* (1910) ges ironiska kommentarer till dessa idéer om särskilda arbetsområden för kvinnor,⁹¹ en idé som kommenteras flera gånger i dubbelromanen, vilket analyser i detta avsnitt kommer att visa. Första gången som Ellen Key aktualiseras är då Agnes redan under sin skoltid varnas av sin lärare och mentor Justine Hoheneck för just *Missbrukad kvinnokraft* och dess idéer om kvinnans egenart.

Det finns en rad keyska teman som Elin Wägner återkommer till i sitt författarskap, så även i dubbelromanen. Det gäller synen på kärlek och sedlighet liksom på moderskapet som kvinnans centrala uppgift.⁹² Det gäller även tanken på kvinnornas särskilda

ansvar för freden liksom att en stabil fred bara kan garanteras om de länder som förlorat ett krig ges milda fredsvillkor.⁹³ Under 1930-talet, det vill säga under den period dubbelromanen skrevs, kom Elin Wägner också att se Ellen Key som en av flera inkarnationer av den Stora Modern.⁹⁴

Ellen Key aktualiseras ytterligare två gånger i dubbelromanen förutom det redan nämnda tillfället. Den första utspelas då Agnes hör Ethel tala över ämnet ”Den nya kvinnan i det nya Sverige” vid ett möte för den kvinnliga rösträtten. Vid Agnes sida sitter en av hennes andra kvinnliga mentorer, prästfrun Sigrid Melander. Ethel talar både för och emot Key och berättaren kommenterar: ”Numera är det kanske inte så lätt att förstå att ett sådant föredrag måste deklarerat för eller emot Ellen Key, men då var det så” (*Genomskådad*, s. 230–231). Det Ethel riktar in sig på i sin kritik är den keyska synen på kärlek:

Jag tycker varken om att en olycklig kvinna hoppar i sjön [...] *eller* att hon kastar sig på höns fastän dessa små djur enligt Ellen Key är ett lämpligt surrogat för den stora kärleken. Jag varnar alla, sade Ethel, för att låta sig ryckas med av denna våg av höns- och kaninskötsel som nu går över kvinnovärlden! Det är upprörande att avspisa en kvinnas moderslängtan med höns och kaniner därför att hon inte funnit eller också förlorat den stora kärleken. (*Genomskådad*, s. 231)

Agnes tycker olikt de flesta andra på mötet att Ethel har vissa poänger i sitt tal, men protesterar starkt mot vad Ethel här säger: ”jag tycker att hon hade fel, hade fel, hade fel. Jag för min del skulle föredragit höns och kaniner framför en snäll karl om jag kunnat välja. Det märktes att Ethel inte hade en aning om vad hon talade om” (*Genomskådad*, s. 231). I sitt tal övergår Ethel till att plädera för de ensamstående, arbetande och ekonomiskt självständiga mödrarna, att samhället borde stödja dessa, något som skapar misstämning bland mötesdeltagarna och flera kritiska invändningar, både från Sigrid Melander och från Agnes, som båda menar att Ethel här är verklighetsfrämmande och omedveten om patriarkatets motstånd.⁹⁵ Berättarens avslutande kommentar ställer både den unga Agnes men än mer Ethel i kritisk belysning:

När Ethel läser detta kan hon med skäl invända: om nu jag visste så lite, vad visste *du* Agnes? Om möjligt ännu mindre, men det var inte jag som hållit föredraget. Och det var jämförelsevis lätt för henne att utvärda en skandalös afton och sen fara hem till sin dubblett, sin frigjorda vänkrets och sin mäktiga tidning, medan vi lämnades att rida ut stormen i Åköping (*Genomskådad*, s. 234).

Detta avsnitt gestaltar inte bara en dialog om Ellen Key utan även en dialog mellan Agnes (då och nu) och Ethel, det vill säga inom författarskapet, såväl tidsmässiga som tematiska. Här finns även andra röster. Förutom Sigrid Melander förekommer en man

som markerar att Ethels tal om de självständiga mödrarna är utmanande för män.⁹⁶ Det förekommer även en kvinna som under den efterföljande debatten vittnar om hur befriad hon blivit av Ethels kritik av Key.⁹⁷ Diskussionen får ytterligare en kommentar, denna gång ironiskt färgad. Då Agnes senare bryter upp från sitt äktenskap lämnar hon kvar en kaninhona som hon vårdat under makens frånvaro och som föder kull på kull med ungar. Denna kaninhona kryper symboliskt nog in i sin bur då Agnes lämnar hemmet (*Hemlighetsfull*, s. 7). Vid sin första jul som separerad erhåller Agnes en julgåva från sin exmake – en kanin ”färdigstekt i en glasburk med sin sås” (*Hemlighetsfull*, s. 31). Han har även bifogat en lapp, där han markerat vilka regler som fortfarande gäller under hemskillnadsåret: ”eftersom du ännu är min hustru” (*Hemlighetsfull*, s. 31).

Det tredje och för Agnes viktigaste tillfället är förlagt till luciadagen 1918, då en åldrad Ellen Key besöker Agnes och Ethel i deras gemensamma lägenhet. Närvarande är även en grupp kvinnor som beskrivs som ”de ledande intelligenserna” (*Hemlighetsfull*, s. 62) inom de unga kvinnornas generation. Key kommer till mötet för att ”träffa några av dem vilkas livsuppfattning” (*Hemlighetsfull*, s. 62) hon påverkat. Inför mötet påminner Agnes Ethel om hennes tidigare kritik av Key och om att *Livslinjer I-II* står ouppsprättade i bokhyllan. På Ethels uppmaning sprättar Agnes upp dem och börjar läsa. Hon blir mycket upprörd då hon kommer till passager där Key ger uttryck för sin evolutionism och ateism och sitt förnekande av ”det personliga odödlighetshoppet” (*Hemlighetsfull*, s. 63). Så starkt påverkas hon, att hon bränner vid en plåt med kakor i ugnen: ”Men med den motiveringen lurar du mig inte, tänkte jag, ens längtan att leva är alldeles för seg för att dö för några slags upptäckter” (*Hemlighetsfull*, s. 63).

Då Ellen Key anländer tar hon plats i den länstol där Agnes mormor Karna en gång suttit.⁹⁸ Hon har tidigare presenterats som representant för en uråldrig kvinnlig muntlig kunskapstradition som marginaliserats och fallit i glömska och som Agnes länge varit omedveten om (*Genomskådad*, s. 120–125). Agnes gör jämförelsen mellan sin mormor och Key och i slutet av mötet aktualiseras åter kopplingen mellan mormor, Agnes och Ellen Key. Nu är det Agnes som sitter i mormors länstol som ännu är varm efter att Key har suttit i den. Under det att Agnes reflekterar över den diskussion Key initierat bland kvinnorna, kommer Key fram och lägger sin hand på Agnes skuldra, innan hon lämnar mötet. Det är en gest som markerar hennes roll som mentor för Agnes och den senares roll som arvtagerska.

Under själva mötet är det två teman som står i centrum för diskussionen. Det första gäller åter den keyska synen på kärleken mellan kvinna och man. Här ges en rad kritiska synpunkter och negativa exempel på kvinnor som blivit olyckliga då de sökt leva upp till kärleksidealen. Bland annat faller Ethel följande ironiska kommentar: ”Men det skulle ju vara ett helvete att vara genial i kärlek tillsammans med en man som sannolikt är analfabet på det området” (*Hemlighetsfull*, s. 73). En annan av Agnes men-

torer, Sigrid Malmgård ställer sig också kritisk: ”Jag härdar inte ut att höra henne därinne tala om vår kärlek och moderlighet, jag skäms” (*Hemlighetsfull*, s. 74). Agnes själv är böjd att hålla med, ”ty jag kände mig inte heller genial i kärlek” (*Hemlighetsfull*, s. 74). Trots detta uppfattas Ellen Key av Agnes vid detta möte, och än tydligare av den retrospektiva berättaren, som en vägröjerska och vägvisare. Det har att göra med diskussionens andra tema, nämligen kvinnornas särskilda ansvar för freden och för samhällsutvecklingen.⁹ Detta är något som de flesta kvinnorna på mötet 1918 har svårt att ta till sig. Även Agnes: ”Jag såg på Ellen Key med både rädsla och vördnad. Ändå visste jag ingenting om de frön till stor glädje och stor smärta som följt med henne in i mitt liv och som redan var på väg att slå rot” (*Hemlighetsfull*, s. 77). Berättaren menar att kvinnorna 1918 ännu var så upptagna att förhålla sig till Keys syn på kvinnan och kärleken att det inte såg de historiska perspektiv och möjligheter hon öppnat för kvinnorna (*Hemlighetsfull*, s. 78). För Agnes har mötet med Ellen Key en avgörande betydelse för hennes utveckling som feminist, men i Ethels kommentar finns även här en viss kritik mot hur Agnes tolkat Key:

Ända sedan Ellen Key varit hos oss, hade jag varit som förvandlad, sade Ethel, men det var en smaksak om jag var drägligare nu då jag tjtade om det ansvar kvinnorna hade för världens öden, än förut då jag som Gaia skyllde alla olyckor på männen. Man fick väl ändå inte överdriva kvinnornas ansvar, sa Ethel, eftersom de sedan tidernas morgon varit utan inflytande och skulle rösta för första gång 1921. (*Hemlighetsfull*, s. 81)

Citatet är ytterligare ett exempel på hur den självbiografiska romanens dubbelporätt erbjuder möjlighet att föra en dialog inom författarskapet kring centrala teman, såsom feminism, dess historia och dess metoder.

Genomskådad – Hemlighetsfull som bildningsroman

Den självbiografiska berättelsen sägs vara skriven i samband med att Agnes genomgår en kris i sitt liv, en konflikt ”genom vilken jag blivit utan vänner och arbete” (*Genomskådad*, s. 353). Hon ser tillbaka på sitt liv, såsom det utvecklats under de tjugo år som gått sedan livet, bland annat efter mötet med Ellen Key 1918, tog en ny riktning. Hon beskriver sitt liv som en växling mellan stigande och sjunkande och sitt skrivande som en pendling mellan mörker och ljus och understryker det förras betydelse för det senare (*Genomskådad*, s. 355–356). Här följer först en kort beskrivning av den yttre handlingen som senare följs av en analys av Agnes idéutveckling med fokus på feminism, pacifism och matriarkatsidéer.

Agnes europeiska bildningstur börjar med en tågresan genom ett krigshärjat Tyskland och med besök i Berlin. Minnet av hennes eget döda barn återkommer och kopp-

las dels samman med de lidande tyska barnen, dels med den korsfäste Kristus. Agnes reser vidare till Genève och engagerar sig i hjälparbete riktat mot barn och deras rättigheter, samtidigt som hon rapporterar hem från Nationernas förbund. På en tågresa genom Alperna ser hon solen framkalla ett ljusfenomen, vars symbolik återkommer i berättelsen. Tillbaka i Genève deltar hon i kvinnornas fredsdiskussioner och blir bekant med organisationen Pax. Hennes kontakter med den brittiska journalisten John Cassingham fördjupas. Han vidgar hennes internationella utblick och uppmuntrar henne att skriva. De inleder en kärlekshistoria, som avviker både från Agnes äktenskap med Julius och kärleksförhållande med Kristian, varken ”himmel eller helvete, bara mänsklig värme, hjälp och gemenskap” (*Hemlighetsfull*, s. 150). På egen hand deltar Agnes i en kvinnokonferens i Haag 1922 och tillsammans med John Cassingham gör hon en resa till de franskokuperade delarna av Ruhr. Här möter hon exempel på passivt motstånd samtidigt som hon läser Romain Rollands bok om Gandhi.¹⁰⁰ Tillbaka i Berlin går hon på ett möte med fredsorganisationen Pax. Hon inspireras alltmer av matriarkatsidéer och kommer till insikt om att hennes uppgift är att bilda opinion i hemlandet. Efter fyra år utomlands återvänder Agnes till Sverige sommaren 1924.

Genom att den självbiografiska berättelsen slutar här, medan berättarsituationen förläggs till ett drygt decennium senare, utelämnas Elin Wägners mångåriga arbete vid Fogelstad och dess tidskrift *Tidevarvet* liksom en rad andra händelser som hade betydelse för hennes idéutveckling under denna period, bland dem resan till Grekland 1937 som gav ytterligare näring åt intresset för matriarkat och kvinnornas glömda historia.¹⁰¹

Det är inte svårt att se att Agnes utlandsår uppvisar stora likheter med Elin Wägners biografi under de första åren av 1920-talet, inte heller att den idéutveckling Agnes genomgår också är författarens egen såsom hon själv framställer den under senare delen av 1930-talet. Berättelsen om Agnes europeiska bildningsresa kan ses som en litterär gestaltning av den omorientering som skedde i författarskapet under 1930-talet och som kulminerade med *Väckarklocka* (1941) – debattboken som fick ersätta den planerade tredje delen av romanprojektet, ”Förklarad”.

Tematiken i denna del av dubbelromanen kan sägas kretsa kring triaden kvinnan, freden och barnen.¹⁰² Till att börja med är det främst barnen som står i centrum. Det gäller både behovet av materiell hjälp – barnen framställs som krigets särskilt drabbade offer – och deras universella rättigheter. På tåget genom Tyskland i resans inledning drömmer Agnes, efter att ha mött krigsdrabbade tyska barn, om sin döde son. Han liknas vid ett av de tyska barnen och samtidigt med den korsfäste Kristus:

Han hängde fastspikad på ett kors, ett litet kors, ett barnkors. Hans utsträckta armar var onaturligt smala, skulderbladen knivvassa och halsådrorna klara och spända som rep.

Han såg ungefär ut som jag kunde tänka mig att han borde sett ut om han levat, men samtidigt var han en pojke från en källarvåning i Berlin, med erfarenhet av allt lidande i tillvaron. (*Hemlighetsfull*, s. 95)

I drömmen hör hon hans vädjan om att inte ha dött förgäves och då hon vaknar ur sin dröm, utbrister hon: ”Vi måste ta ner min son från korset” (*Hemlighetsfull*, s. 95). Agnes blir medveten om alla lidande barn i världen liksom att det här finns en uppgift för henne: ”Jag hade ju vaknat upp ur mitt överksamma lidande till insikt om att det fanns fler än jag som led” (*Hemlighetsfull*, s. 96). Slutmålet för denna första resa är Genève där Agnes deltar i ett internationellt möte och där hon hör Eglantyne Jebb – initiativtagare till Rädde barnen – tala om de ”två millioner barn som behövde ögonblicklig hjälp” (*Hemlighetsfull*, s. 99).¹⁰³ Några dagar senare hör Agnes på nytt Eglantyne Jebb tala om barnens universella rättigheter och om att upprätta en internationell Barnens världskonvention. I det samtal som följer diskuteras hur politiskt möjligt detta är och diskussionen pendlar som i andra liknande diskussioner i dubbelromanen mellan hopp och skepsis, såväl mellan olika personer som inom Agnes själv. Det gäller även det tema som upptar större delen av Agnes europeiska bildningsresa, nämligen kvinnorna och freden.

Denna tematik utvecklas på allvar först då kärleksrelationen med Kristian Hohe-neck är definitivt bruten efter deras möte på sanatoriet i Schweiz. Härifrån reser Agnes på nytt till Genève, ”[m]ed en egendomlig förväntan om ett nytt liv” (*Hemlighetsfull*, s. 131). Där möter hon återigen Eglantyne Jebb och blir även bekant med Jane Addams och fredsorganisationen Pax med dess inriktning på en kvinnornas fredspolitik. ”I en blink fattade jag att här fanns större möjligheter att få använda mina krafter” (*Hemlighetsfull*, s. 133), konstaterar Agnes efter detta möte. Den betydelsefulla omorienteringen markeras av att miss Addams beskrivs som ”en inkarnation av Magna mater själv” (*Hemlighetsfull*, s. 135). Arbetet för barnen har nu infogats i ett större arbete för fred. Agnes har kommit till insikt om att ”hela världen måste göras om så att barnen kunde leva i den” (*Hemlighetsfull*, s. 134).

Agnes deltar i en fredskongress anordnad av Pax i Haag 1922. Diskussionen där handlar i hög grad om hur en stabil fred ska kunna skapas i Europa och i synnerhet mellan Frankrike och Tyskland.¹⁰⁴ Agnes skräms av de nya krigshot som seglat upp och drabbas av modlöshet. Det är först då hon tar del av kvinnornas internationella fredsmanifest som hennes hopp väcks på nytt. Manifestet hämtar bland annat kraft ur kvinnornas glömda historia och tanken är att denna ska användas för att omskapa samhället. Agnes är visserligen fortfarande fylld av tvivel, men känner samtidigt närvaron av något nytt, då Jane Addams fattar hennes händer: ”I vems närhet var jag? Ett mäktigt huvud böjde sig av sina egna tankars tyngd. Var hon den hemlighetsfulla modern som

väntade på att hennes döttrar skulle samla sig kring hennes tomma knän?” (*Hemlighetsfull*, s. 167). Scenen liknar en tidigare scen där Ellen Key lägger sin hand på Agnes skuldra. Erfarenheterna från resan i det franskokuperade Ruhr fördjupar Agnes syn på nödvändigheten av kvinnornas fredsarbete samtidigt som hennes pacifism fördjupas och vidgas genom läsningen av Gandhi: ”Därmed skymtade en väg till befrielse från krigets förbannelse som kvinnorna kunde gå tillsammans med män av samma tro och vilja” (*Hemlighetsfull*, s. 180).

Agnes europeiska bildningsresa avslutas där den började, i Tyskland, där hon på nytt deltar i ett fredsmöte arrangerat av Pax. Under diskussionerna framgår att Agnes nu blivit mer mottaglig för de matriarkatsidéer hon tidigare kommit i kontakt med samt att hon även blivit mer intresserad av att lyfta fram kvinnornas glömda historia. Hon har också kommit till klarare insikt om vad som är hennes uppgift: ”att bearbeta opinionen i Sverige så att den fattade vår världspolitiska uppgift” (*Hemlighetsfull*, s. 218). En av hennes kvinnliga mentorer betonar dock för henne vilket långt arbete som förestår, hur mycket av omtänkande som krävs innan en samhällsförändring kan ske.

Så långt hunnet i analysen kan man konstatera att dubbelromanen har flera av de drag som utpekats som centrala för den kvinnliga bildningsromanen ovan. Fokus ligger inte på äktenskapet utan berättelsen skildrar en kvinnas frigörelse och kamp för en egen identitet, en utveckling som har tydliga kopplingar till samhälle och politik. Handlingen är därför heller inte begränsad till intimsfären utan den för den kvinnliga huvudpersonen ut i världen. I skildringen av henne frigörs successivt ett nytt kvinnligt subjekt som inte bara är feministiskt utan även framåtblickande och i viss utsträckning utopiskt. Det gäller inte minst inriktningen mot ett samhälle präglad av fred och matriarkatsidéer.

Det finns också ett par inslag i romanen som aktualiserar det utopiska inslaget. Ett av dessa gestaltas under en av Agnes tågresor, då Eglantyne Jebb lägger ut texten om barnens universella rättigheter. Agnes ser hur det silverkors kvinnan har om halsen ”plötsligt börjar glänsa” av den sol som ännu inte hunnit över bergen men vars återsken blir synligt: ”Hela kupén fylldes av ett återsken av ett återsken [– – –] Detta var alperna, belysta av en sol som ännu inte gått upp för oss” (*Hemlighetsfull*, s. 106). Ljuset är endast momentant och strax tar gråheten och dimman åter över. Visionen lever dock kvar för dem som sett ljuset och används flera gånger i texten för att markera hopp om framtid och förändring. En tidig symbol för den ofullbordade framtiden är det spiralformade tornet på Vor Frelsers kirke i Köpenhamn. Agnes besöker platsen för första gången som helt ung, innan hon ingår sitt äktenskap. Anblicken av kyrktornet ger henne

en uppenbarelse av Människan på dess väg, och detta var min första stora religiösa upplevelse. [— — —] Nu genomflödades jag helt oberedd och utan ansträngning av en stark gripenhet och längtan, en åstundan att själv få vandra mänsklighetens väg. Och jag insåg för första gången att det låg också lycka i strävan uppåt, inte bara plikt och försakelse av allt som var roligt. (*Genomskådad*, s. 119)

Då Agnes återser kyrktornet en andra gång, är hon på väg att skiljas och besöker Köpenhamn tillsammans med Ethel Westerdyk där båda deltar i en fredsaktion. Agnes tar med Ethel för att gå upp i tornet och på nytt aktualiseras tornet som symbol för Agnes utveckling och frigörelse genom Ethels kommentar: ”så lång tid det tagit för dig innan du kommit dig för att ta första steget, Agnes Stenås” (*Genomskådad*, s. 353).

Bildningsresan avslutas alltså i Tyskland och den sista scenen därifrån är hämtad från en konsertsal i Frankfurt, där Agnes hör Beethovens nionde symfoni, som överröstar ljudet från franska flygplan som flyger över staden och som markerar konflikt och krigshot. För Agnes har symfonin kommit att representera en protest. Varje gång hon senare hör den, försätt hon ”i samma upprördhet som då”: ”Vissa plötsliga anstormningar påminner mig om både bombnedslag och om motangrepp i toner. Till min död kommer den att förbli samma mäktiga protest mot våldet, en motoffensiv mot de sprödaste och mäktigaste vapen människan har till förfogande” (*Hemlighetsfull*, s. 225).

Hemkommen till Sverige återupptar Agnes kontakten med Ethel Westerdyk, som nu lever ett lugnt familjeliv med man och barn i Åköping och som har lagt ner det mesta av sin politiska aktivism. Agnes och Ethel diskuterar och grälar om hur det kvinnopolitiska arbetet ska bedrivas och Ethel uppmanar Agnes att gå försiktigt fram om hon vill övertyga och inte skrämman opinionen. Trots Ethels varningar publicerar Agnes artiklar i fredsfrågan. Hon håller även tal och finner att hon trots allt kan påverka människor på ett sätt som borgar för en ny och annorlunda framtid:

Naturligtvis fanns där små celler överallt där folk tänkte på ett nytt sätt. Och dessa små skyddshärdar mot förhärjande propaganda, dessa groddar till nytt liv kunde jag kanske göra tjänster i min ringa mån genom att ge dem argument och framför allt: nytt mod. (*Hemlighetsfull*, s. 241)

Den berättarröst som här talar kan betecknas som en stark ”personal voice” i Susan Snaider Lansers mening och den har vunnit sin auktoritet ur berättelsen om Agnes bildningsresa. Berättarauktoriteten är många gånger markerad i texten, dels genom det retrospektiva perspektivet, dels genom de metakommentarer som aktualiserar själva berättarsituationen. Båda understryker en skillnad mellan då och nu, liksom skillnader då det gäller idéer och insikter. Det är också en röst som likt hela dubbelromanen tydligt pekar fram mot det som kom att bli det självbiografiska romanprojektets fortsättning – *Väckarklocka*.

NOTER

- 1 Ulla Isaksson & Erik Hjalmar Linder, *Elin Wägner 1922–1949. Dotter av Moder jord*, Stockholm 1980, s. 209.
- 2 Örjan Lindberger, ”Hjärtat och nycklarna”, *BLM* 1949, s. 271–278, här: s. 278.
- 3 Lindberger 1949, s. 278.
- 4 Isaksson & Linder 1980, s. 197 f.
- 5 Isaksson & Linder 1980, s. 199.
- 6 Boel Hackman, *Boel Hackman om Elin Wägner*, Stockholm 2005, s. 159.
- 7 Se Cecilia Annell, *Begärets politiska potential. Feministiska motståndsstrategier i Elin Wägners Pennskafvet, Gabriele Reuters Aus Guter Familie, Hilma Angered-Strandbergs Lydia Vik och Grete Meisel-Hess Die Intellektuellen* (Diss. Stockholm), Lund 2016, s. 27, 125 f.
- 8 Hackman 2005, s. 156 f.
- 9 Det är en tematik som präglar en av Elin Wägners främsta feministiska idéromaner, *Dialogen fortsätter* (1932). Se Gunilla Domellöf, *Mätt med främmande mått. Idéanalys av kvinnliga författares samtidsmottagande och romaner 1930–1935*, Hedemora 2001, s. 217–257, Helena Forsås-Scott, *Re-writing the script. Gender and community in Elin Wägner*, London 2009, s. 283–288, Peter Forsgren, ”Kvinnors röster. Feministisk dialogicitet som berättarmetod och politisk strategi i Elin Wägners Dialogen fortsätter”, *HumaNetten*, 44, 2020, s. 77–96.
- 10 Helena Forsås-Scott 2009, s. 342.
- 11 Forsås-Scott beskriver dem dock som tillhörande genren ”Entwicklungsroman”. Se Forsås-Scott 2009, s. 343.
- 12 Helena Forsås-Scott, ”En kvinnas självbiografi. Om Elin Wägners romankonst”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1985:3, s. 3–16, Här: s. 6.
- 13 Forsås-Scott 1985, s. 9–11.
- 14 Av de sammanlagt nitton recensioner av dubbelromanen som studerats framgår att Elin Wägner i slutet av 1930-talet var en sedan en längre tid etablerad författarna. Det märks bland annat genom de många referenserna till tidigare texter i författarskapet liksom de många kopplingarna mellan dubbelromanen och med författarens personlighet och idéer. De senare ges genomgående positiva omdömen, ofta mycket positiva. Ytterst få av kritikerna sätter dock in romanerna i något större litteraturhistoriskt sammanhang. Däremot tar flera av dem upp genrefrågan, romanernas karaktär av att kombinera självbiografisk jagberättelse och bred tidsskildring, dock utan att nämna genren bildningsroman. Utförligast och med positiva omdömen görs detta av Martin Strömberg, *Nya Dagligt Allehanda* 28.11.1937 och av Ven Nyberg, *Svenska Dagbladet* 29.11.1937, *Svenska Dagbladet* 23.12.1938, medan Anders Österling framför tveksamheter till kombinationen, *Stockholms-Tidningen* 23.11.1938.
- 15 Alastair Fowler, *Kinds of literature. An introduction to the theory of genres and modes*, Oxford 2000, s. 5, 20 ff, 35 ff.
- 16 Se Thomas L. Jeffers, ”The idea of Bildung and the Bildungsroman”, *Apprenticeship. The Bildungsroman from Goethe to Santayana*, New York 2005, s. 49–50, och Franco Moretti,

- ”From the way of the world: The Bildungsroman in European culture”, *Theory of the novel. A historical approach*, red. M. McKeon, Baltimore/ London 2000, s. 555, 561–562, 564 (not 7).
- 17 Om termen desillusionsroman och om spänningen mellan bildnings- och desillusionsroman i *Röda rummet*, se Göran Printz-Påhlson, ”Krukan och bitarna”, *Perspektiv på Röda rummet*, red. Erland & Ulla-Britta Lagerroth, Stockholm 1971, s. 131–154.
- 18 Om relationen mellan de två författarna liksom vilka spår den satte i deras litterära texter, se Isaksson & Linder 1980, s. 79–94.
- 19 Peter Forsgren, ”’Jag har ju sagt dig, att jag är en fri man.’ Om Sigfrid Siwertz *Jonas och draken* som bildningsroman”, *Sigfrid Siwertz. En författares uppgång och fall*, red. Anna Forssberg & Per-Olof Mattsson, Karlstad 2017, s. 173–205.
- 20 Kristin Järvstad *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige* (diss.), Stockholm 1996, s. 242 f.
- 21 Järvstad 1996, s. 243 ff.
- 22 Järvstad 1996, s. 220 f.
- 23 Järvstad 1996, s. 231 f.
- 24 Järvstad 1996, s. 206 f.
- 25 Järvstad 1996, s. 211 ff.
- 26 Kristin Järvstad, *Den kluvna kvinnligheten. ”öfvergångskvinnan” som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890–1920*, Eslöv 2008, s. 24.
- 27 Järvstad 2008, s. 32–36.
- 28 Järvstad 2008, s. 36.
- 29 Järvstad 2008, s. 51 ff.
- 30 Järvstad 2008, s. 113.
- 31 Järvstad 2008, s. 179.
- 32 Järvstad 2008, s. 166 ff.
- 33 Järvstad 2008, s. 175.
- 34 Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsfläckor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige* (diss.), Eslöv 2002, s. 40 f, 47, 176 f, 186 ff et passim.
- 35 Eva Heggstad, *I en bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Eslöv 2003, s. 17.
- 36 Heggstad 2003, s. 28.
- 37 Heggstad 2003, s. 28.
- 38 Heggstad 2003, s. 185.
- 39 Heggstad 2003, s. 184.
- 40 Heggstad 2003, s. 187.
- 41 Heggstad 2003, s. 189.
- 42 Maria Lival-Lindström, *Mot ett eget rum. Den kvinnliga bildningsromanen i Finlandssvenska litteratur* (diss.), Åbo 2009, s. 16.
- 43 Lival-Lindström 2009, s. 17 f.
- 44 Lival-Lindström 2009, s. 306.

- 45 Lival-Lindström 2009, s. 19.
- 46 Lival.Lindström 2009, s. 37.
- 47 Lival-Lindström 2009, s. 318.
- 48 Lival-Lindström 2009, s. 311.
- 49 Forsås-Scott 2009, s. 342.
- 50 Susan Snaider Lanser, *Fictions of authority. Women writers and narrative voice*, Ithaca & London 1992, s. 3. Frågan om röst och identitet, liksom deras koppling till feminism och politik, är som forskningen visat central i flera av Elin Wägners tidigare romaner, såsom *Silverforsen* (1924) och *Dialogen fortsätter* (1932). Se Anna Bohlin, *Röstens anatomi. Läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Lövensköldstrilogi och Klara Johanssons Tidevarvskäserier* (Diss.), Umeå 2008, s.9, 68, 75, 99 f, 162, respektive Forsgren 2020, s. 77–96.
- 51 Snaider Lanser 1992, s. 5.
- 52 Snaider Lanser 1992, s. 5
- 53 Snaider Lanser 1992, s. 6.
- 54 Snaider Lanser 1992, s. 6.
- 55 Snaider Lanser 1992, s. 15.
- 56 Snaider Lanser 1992, s. 18.
- 57 Snaider Lanser 1992, s. 15.
- 58 ”Authorial voice” definieras som ”narrative situations that are heterodiegetic, public and potentially self-referential” liksom extradiegetiska. Se Snaider Lanser 1992, s. 15 och 16.
- 59 Snaider Lanser 1992, s. 19.
- 60 Snaider Lanser 1992, s. 177.
- 61 Snaider Lanser 1992, s. 182 ff.
- 62 Snaider Lanser 1992, s. 185.
- 63 Snaider Lanser 1992, s. 188.
- 64 Snaider Lanser 1992, s. 187.
- 65 Elin Wägner, *Genomskådad*, Stockholm 1937, s. 5. Referenser till denna roman kommer fortsättningsvis att ske löpande i texten. Av inledningen framgår även att berättarsituationen är förlagd ”ett halvt sekel” senare, det vill säga till 1930-talet, se *Genomskådad*, s. 5.
- 66 I inledningskapitlet till *Silverforsen* (1924) finns en scen där en flickas lek med dockor på ett liknande sätt tematiserar identitet och familjerelationer. Se Peter Forsgren, *I vansklighetens land. Genus, genre och modernitet i Elin Wägners smålandsromaner*, Göteborg & Stockholm 2009, s. 163–165.
- 67 ”Ack vad jag minns hur denna tillbedda varelse plötsligt lyste upp av en idé, vände sig till mig och frågade: ger du mig lov att skriva en roman om dig?” *Genomskådad*, s. 30.
- 68 Det är mannens hustru som om hans tidigare historia med älskarinnan säger: ”Till slut vämjers varje sund man vid smuts”, *Genomskådad*, s. 38.
- 69 Justine återkommer till detta då Agnes lämnat skolan och är på väg att gifta sig, att hon i hela sitt liv kämpat för kvinnors självständighet och fria val av make, och hur det varit viktigt för henne att arbeta för kvinnors möjlighet till utbildning och arbete eftersom det är en förutsättning för deras självständighet. Se *Genomskådad*, s. 113–115.

- 70 Som Gunhild Kyle visat var flickskolans främsta uppgift att ge en humanistisk allmänbildning som skulle förbereda dem för deras livsuppgift som maka och mor och den skönlitteratur som lästes handlade också ofta om kvinnors liv i hem och familj, även om kraven att utbildningen även skulle innehålla yrkesförberedande element successivt växte. Se Gunhild Kyle, *Svensk flickskola under 1800-talet*, Kvinnohistoriskt arkiv 9, Göteborg 1972, s. 78–149.
- 71 En komparativ studie mellan de två författarskapen ges i Sara Death, *The female perspective in the novels of Fredrika Bremer and Elin Wägner*, London University College 1985. Om Fredrika Bremer som intertext i Elin Wägners romaner, se Forsgren 2009, s. 27, 28, 44 et passim.
- 72 Vid sidan av språken var historia ett huvudämne och likt i andra samtida skolformer hade den en starkt patriotisk inriktning. Se Kyle 1972, s. 136–139.
- 73 Detta är något av ett huvudtema i Elin Wägners roman *Svalorna flyga högt* (1929). Se Forsgren 2009, s. 101–130.
- 74 Wägners förhållande till Key återkommer såväl Isaksson & Linder 1977 och 1980 som Knutson 2020 till vid en rad tillfällen, som visar att förhållandet både var sammansatt och föränderligt över tid.
- 75 Berättaren återkommer till vägvalssituationen då äktenskapet med Julius Stenås närmar sig. Mellan honom och Justine pågår en kamp mellan ”två olika livsroller”: ”enligt den tidens begrepp fullkomligt oförenliga. Utgången av striden blev för min del att jag måste utföra båda dessa roller i tur och ordning genom livet, först maka i den lugna hamnen, sen rorgångare ute på öppna sjön”, *Genomskådad*, s. 113.
- 76 Berättaren: ”Jag tror Julius vann mig i sin egenskap av erotisk protektionist. Protektionismen var hans livs stora tanke. Allt vad han höll heligt skulle skyddas och han var karl till att göra det”, *Genomskådad*, s. 110.
- 77 Se *Genomskådad*, s. 130–139.
- 78 Se *Genomskådad*, s. 162–166, 199–204.
- 79 Se ovan, s. 3–4.
- 80 Järvstad 2008, s. 105–113.
- 81 Redan i inledningen till Agnes äktenskapshistoria nämner berättaren den döde sonen och beskriver händelsen som ett sår som ”blöder på nytt”: ”Såret var aldrig läkt inifrån, det kan inte och skall inte läkas”, *Genomskådad*, s. 129.
- 82 Denna krigsprotest finns föregripen i en tidigare passage där den nygifna Agnes möter en biologilärare som för henne förklarar naturen ur ett darwinistiskt perspektiv, något som ges kritiska kommentarer av berättaren: ”Han gjorde den vackra skogen till ett enda slagfält där den nyuppfunna kampen för tillvaron utkämpades. Om inbördes hjälp med träd och djur visste han ingenting, och han förfalskade helt enkelt Darwins Survival of the Fittest från författarens betydelse. Han riktigt njöt av att införa hunger, blodtörst och död i min vackra värld och proklamerade grymhetens och de starka tändernas survival här och allestädes”, *Genomskådad*, s. 144.
- 83 Bohlin 2008, s. 68 och 75, har visat hur den politiska röst som växer fram hos den kvinnliga huvudpersonen i *Silverforsen* har en viktig grund i begär och sexualitet.

- 84 Då Agnes syster föds, skriver berättaren: ”Det är för hennes skull jag skriver ner de här anteckningarna”, *Genomskådad*, s. 112.
- 85 Elin Wägner, *Hemlighetsfull*, Stockholm 1938, s. 127. Referenser till denna roman kommer fortsättningsvis att ske löpande i texten.
- 86 Om hans brev heter det att där inte fanns ”ett ord av saknad, av längtan, av nöd eller överhuvud någon känsla”, *Hemlighetsfull*, s. 98.
- 87 Om matens betydelse i Elin Wägners två första romaner, liksom skillnaden mellan dem, se Peter Forsgren, ”Bort med husmanskosten! Skall bli mitt valspråk? Kvinnor, makt och mat i Elin Wägners *Norrullsligan* och *Pennskaftet*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2015: 1, s. 27–32.
- 88 Kopplingen mellan patriarkalt och kolonialt våld görs även i *Dialogen fortsätter*. Se Forsgren 2020, s. 85 f.
- 89 Ulrika Knutson, *Den besvärliga Elin Wägner*, Lund 2020, s. 59.
- 90 Ulla Isaksson & Erik Hjalmar Linder, *Elin Wägner 1882–1922. Amason med två bröst*, Stockholm 1977, s. 85, 119.
- 91 Isaksson & Linder 1977, s. 120.
- 92 Isaksson & Linder 1977, s. 148 f.
- 93 Isaksson & Linder 1977, s. 202 f, 278. Tanken är central i reportageboken *Från Seine, Rhen och Ruhr* (1923), baserad på en reportageresa Elin Wägner gjorde i franskokuperade delar av västra Tyskland efter det första världskriget.
- 94 Isaksson & Linder 1980, s. 186.
- 95 De ensamstående mödrarnas problematik är ett viktigt tema i Elin Wägners tredje roman, *Helga Wisbeck* (1913), där det också framgår hur kontroversiellt ämnet var i början av 1900-talet.
- 96 ”Inte minst från manligt håll fanns nog mycket att invända mot detta amazonartade sätt att sätta mannen ur spelet som far och uppfostrare.”, *Genomskådad*, s. 233.
- 97 Kvinnan berättar ”hur hon blivit en annan människa, då hon hörde Ethel säga att man slapp hönseri fast man var olyckligt kär”, *Genomskådad*, s. 237.
- 98 Agnes halvsyster, som Agnes ibland riktar sig till i sin berättelse, har alltså samma namn som deras mormor.
- 99 Att kvinnorna väljer att hålla sig till egna, icke kvinnokollektiva, projekt i samarbete med män, väcker Keys vrede: ”Hon sa att hon skulle vrida nacken av Ethel om hon försummade sin största uppgift, så nog var Ellen Key en riktig profet. Och om vi hela bunten splittrade oss på uppgifter på vilka männen kunde göra bättre än vi, i stället för att med moderlighetens läkekraft gjuta balsam i världens blödande sår, så skulle hon komma och spöka efter sin död och nypa oss i näsan natt efter natt” (*Hemlighetsfull*, s. 72).
- 100 Som Birgitta Wistrand utrett blev Gandhi vid sidan om kväkarna en viktig inspirationskälla för den radikalpacifism Elin Wägner utvecklade under mellankrigstiden. Se *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist* (diss.), Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 42, Uppsala 2006, s. 13, 18, 131–142.
- 101 Resan avsatta dock tydliga spår i de första kapitlen av *Väckarklocka*, där författaren inspi-

rerad av bland andra Bachofen omtolkar historien i feministisk och matriarkal riktning, särskilt den traditionella tolkningen av antiken. Denna del av *Väckarklocka* är också skriven i kritisk dialog med Pär Lagerkvists resebok *Den knutna näven* (1934). Se Peter Forsgren, ”Humanismens försvarsvärn eller patriarkatets högborg? Pär Lagerkvist, Elin Wägner och arvet från antikens Hellas”, *Humanismens knutna näve*, red. Magnus Eriksson, Pär Lagerkvist-Samfundets årsbok 2019, Växjö 2019, s. 49–66.

102 Tematiken var på olika sätt aktuell under 1920-talet och framåt. Se Peter Forsgren, ”Kvinnan, barnen och freden. En tematik i Elin Wägners författarskap under mellankrigstiden”, *Elin Wägner-sällskapets småskrifter* 30, Växjö 2019, s. 22–29.

103 Elin Wägner var med om att starta den svenska avdelningen av Rädda barnen och deltog även i det internationella mötet i Genève. Se Isaksson & Linder 1977, s. 257, 265 f samt Knutson 2020, s. 135–149.

104 Som redan påpekats var detta ett huvudtema i Elin Wägners reportagebok *Från Seine, Rhen och Rubr* (1923), men upptog författaren även under större delen av mellankrigstiden för att kulminera i *Väckarklocka* (1941). Se Isaksson & Linder 1980, s. 117–254.

ABSTRACT

Peter Forsgren, Departement of Film and Literature, Linnaeus University

“do you give me permission to write a novel about you?": Elin Wägner's *Unmasked – Secretive* and the women writers' Bildungsroman (“ger du mig lov att skriva en roman om dig?” Elin Wägners *Genomskådad – Hemlighetsfull* och den kvinnliga bildningsromanen)

This article analyzes Elin Wägner's autobiographical twin novel *Genomskådad—Hemlighetsfull* (*Unmasked—Secretive*), published 1937–38, by placing it in the tradition of women writers' Bildungsroman. The aim of the author was to describe her own development as a feminist from the early 20th century to the 1930's and at the same time the history of women liberation movement during the same period. In contrast to the traditional Bildungsroman and the ideal of harmony between the hero and the society in the end, the women writers' Bildungsroman explores the injustices of the patriarchal society and at the same time the need for a new kind of society that brings women freedom and possibilities to develop themselves, something that gives these novels utopian qualities.

As the analysis shows, the character Ethel bears many similarities with the young Elin Wägner, while the main character and narrator, Agnes, who is radicalized by World War I, step by step develops a feminism that the author embraced by the time the twin novel was written. This was a feminism inspired by ideas of matriarchy which underlined the importance of peace, not only between nations but also between man and nature. A third part of this autobiographical Bildungsroman was planned, but instead Elin Wägner wrote *Väckarklocka* (*Alarm Clock*), published 1941. This book became the author's testament and in it she discusses the three main

themes in her authorship: women, peace and the environment. In *Väckarklocka* Elin Wägner speaks with a strong personal voice in the manner defined by Susan Snaider Lanser, and the twin novel can be read as a story about how this voice was developed and why.

Keywords: Elin Wägner, autobiographical novel, women writers' Bildungsroman, feminism, peace movement